

Angela Rodel, Viktor Todorov
(Sofia, Sofia University St. Kliment Ohridski)

The Challenge of Translating The Wolf Hunt into English

Abstract: This article describes the challenges faced by translator Angela Rodel and linguistic consultant/editor Dr. Victor Todorov in bringing the classic Bulgarian novel “The Wolf Hunt” by Ivaylo Petrov into English. They discuss their strategies for translating the myriad characters’ dialects and even idiolects into American English, which does not have clear equivalents for the regional, social and individual speech variations found throughout the novel and which are often key elements in building a character’s identity. The characters’ color nicknames, which also often play a role in the storyline as well, were another key point of difficulty in the translation. The authors provide numerous concrete examples and side-by-side comparisons of the original Bulgarian and the English translation. Another challenge Rodel and Todorov discuss was how to offer the necessary context in English for the many realia and references to historical figures and events from pre-Socialist and Socialist-era Bulgarian life, which again have no clear equivalents in American culture. The main strategy employed combined a judicious use of footnotes combined with contextualization within the narrative itself.

Анджела Родел, Виктор Тодоров
(София, СУ „Св. Климент Охридски“)

Предизвикателството да бъде преведен романът „Хайка за вълци” на английски език

Допреди 30-тина години българската литература представляваше за Америка непознато явление. И днес по-голямата част от средностатистическите американци нямат представа за съществуването на България. Бих разказала в тази връзка следната колкото забавна, толкова и показателна случка от миналата година, когато се опитвах онлайн да платя един електронен календар на дъщеря ми, подарък за американския й дядо. След като получих десет пъти стандартни съобщения, най-накрая успях да се свържа със съответния оператор и се оказа, че тяхната политика била „да не приемат плащания от Африка”. Опитите ми да го убедя, че България не е африканска държава, останаха безрезултатни.

Но нещата се развиват. От деветдесетте години насам има значителен прогрес в преводите на българска литература на английски език, както показват данните от изследването „Българската литература в превод (1989-2010): статистики, коментари, препоръки” (Фондация „Следваща страница“, www.prage.org). Преведени са творби на Димитър Басевски, Владимир Беряну, Блага Димитрова, Здравка Евтимова, Георги Господинов, Стефан Груев, Любомир Левчев, Юлиана Манова, Тома Марков, Виктор Пасков, Константин Мирчев, Константин Павлов, Александър Шурбанов, Данила Стоянова, Едвин Сугарев, Никола Вапцаров, Анжел Вагенщайн и Йордан Йовков, излизат от печат също преводи на някои антологии. В тази връзка не можем да не споменем дейността на фондация „Елизабет Костова”, която активно работи за популяризирането на българската литература в Америка. Благодарение на усилията на Фондацията бяха реализирани мои преводи на романите „Захвърлен в природата” на Милен Русков, „Кратка повест за срама” на Ангел Игов, „18 % сиво” на Захари Карабашлиев, „Партиен дом” на Георги Тенев, и „9 зайци” на Виргиния Захаријева. Тук, разбира се, не можем да пропуснем изключителния успех на романа на Георги Господинов „Физика на тъгата”, признание както за автора, така и за българската литература. Покрай многото други награди, преводът на този роман спечели през 2013 г. най-престижното американско спонсорство за превод от Националния фонд за изкуство (NEA) (това спонсорство е дадено за превод от български език за пръв път), той бе номиниран за трите най-престижни литературни награди в САЩ: преводаческата награда „ПЕН” от американската фондация „ПЕН”, наградата за най-добър превод на английски език и националната награда за превод на американската асоциация по литературен превод (ALTA). Той спечели и наградата за най-добър превод на книга на националната асоциация на славистите (ATSEEL).

На фона на тези, макар и скромни успехи, сметнах, че би било добре аудиторията в Америка да бъде запозната с „Хайка за вълци” на Ивайло Петров – емблематичен за съвременната българска литература роман. При представянето на неговия превод на английски език в Ню Йорк на 5 юни 2017 г. Димитър Камбуров го определи като „Най-добрата възможност България да спечели Нобелова награда за литература”. В отговор на въпроса „Коя книга е романът на годината?” (1986) Светлозар Игов каза: „На първо място, естествено, ще посоча романа „Хайка за вълци” на Ивайло Петров. Това е не просто книга – събитие на годината, но и един от най-хубавите романи на всички времена”.¹ Сред критиката съществува известна полемика относно дописването на „Хайка за вълци” и дори се прокрадват сравнения с „Тютюн” на Димитър Димов, но аз смятам тези сравнения за пресилени. Въпрос на лични предпочитания е кой от вариантите на „Хайка за вълци” е по-добър – първоначалният или разширеният – но при всички случаи добавените глави не стоят като кръпка, напротив, разширяват и обогатяват повествуването и притежават своите достойнства и попадения. Офелия Петрова, съпругата на автора, настояваше да бъде преведен разширеният вариант, тъй като самият автор го усещал като „пълна” версия на романа. Разбира се, идеята да бъде преведен романът автоматично се изправя пред един фундаментален проблем: както се беше изразил писателят Ангел Игов, Ивайло Петров е „много български”. Обстановката, характерите и езикът на персонажите се отличават с ярък национален колорит, който е трудно, а понякога дори невъзможно, да бъде предаден. И няма ли в такъв случай романът да загуби от стойността си при превода?

¹ „Хайка за вълци в българската литература и култура”, съставител Пламен Дойнов, 2015, с. 321.

Смятам, че такава загуба, естествено, има, но тя не е толкова значима. Най-стойностното в „Хайка за вълци”, което прави Ивайло Петров голям писател и което прави всеки един писател голям, е, че романът притежава, покрай националното, и общочовешко звучене. „Хайка за вълци” е роман за историята на колективизацията в Добруджа. Но не просто история, а жива, пълнокръвна история, пречупена през различни гледни точки, гледни точки на ярки индивидуалности, на страдащи, борещи се, обичащи и мразещи хора. Авторът на романа притежава изключителен талант в изграждането на убедителни, запомнящи се персонажи. Това важи не само за главните, но и за второстепенните герои – понякога е достатъчна една страничка, няколко шриха, за да изплува пред нас образ, който да остане в нашето съзнание. Превратността на човешката съдба, човешката болка и копнеж, това са универсални неща, които са близки и разбираеми за всички хора и един добър превод би могъл да ги предаде без никаква загуба. В тази връзка, без да изпадам в подробни литературни анализи, за което има хора много по-компетентни от мен, все пак бих искала да подчертая динамиката на образите в романа, тяхното представяне не като схеми, поддържащи авторова теза, а като пълнокръвни личности в развитие. Изкушавам се да посоча като пример образа на партийния функционер Стоян Кралев, който е особено проблематичен предвид идеологемите, които представя и чувствителността на българската публика към тези идеологеми. Стоян Кралев по никакъв начин не е схематичен образ, тъкмо напротив, въпреки отрицателната светлина, в която в крайна сметка се самопоставя. Освен че е продукт на системата и на времето си, той е и съвършено логичен продукт на себеразвитието си и на своята отдаденост на идеалите, в които вярва. Дори на моменти въпреки цялата му уродливост читателят е по-склонен да разбере него, а не „превъзходния във всяко отношение” Иван Шибилев, който се оказва малодушен използвач по отношение на Мона, или хуманиста Илко Кралев, който е неспособен да даде конкретни решения на възникващите проблеми. Правя този коментар, за да вметна колко многостранни, въздействащи и истински са създадените от Ивайло Петров персонажи и защо наистина бях убедена в нуждата този роман да стигне до една възможно най-широка публика.

Именно с универсалното звучене на романа (без ни най-малко да омаловажавам неговия специфичен колорит) бих формулирала първия и най-важен отговор на неизбежния въпрос: С какво „Хайка за вълци” би представлявал интерес за американския читател”? Преди всичко с каквото той би представлявал интерес за всеки читател: палитра от човешки съдби, описани по неповторим и дълбоко въздействащ начин; разказ за противоречиви и сблъскващи се чувства и идеали, за оцеляване и борба в един бурен период на радикална промяна.

Наред с това, романът притежава характеристики, които биха заинтригували читателя конкретно в Америка, доколкото представя непозната и, така да се каже, екзотична за него действителност. Разбира се, не трябва да си правим илюзии по отношение на популярността, която романът би имал в САЩ. Едва ли можем да очакваме той да стане бестселър. Ориентацията му е по-скоро към любознателната и интелектуална част от америанското общество, която се интересува от друг тип култура, и, в частност, от епохата на социализма в страните от Източния блок. Животът през този период, толкова болезнено важен за българите, е нещо, за което в Америка съществува смътна представа. Освен шедьовър на класическия тип романистика, „Хайка за вълци” представлява исторически роман, в който се описват конкретни събития, при това от съвършено различни ъгли. Мога да кажа, че човек, прочел тази книга, ще получи по-пълна представа

за дадения исторически период, отколкото от което и да е историческо съчинение. Животът по това време е обхванат от всичките му страни, както в селото, така и в града, представени са персонажи от всякакви обществени прослойки, засегната е и темата за изкуството. Нещо повече: това не е просто период на смяна на обществени системи. Това е период на навлизане на новото време. Изключително ценно от тази гледна точка е описанието на изместването на старата фолклорна традиция на съборите, носиите, калпаците и потурите от новите европейски модни облекла и танци, което намираме в главата за Стоян Кралев. Това е нова епоха за българското село.

Когато, след като получих договора за превода на „Хайка за вълци”, седнах да превеждам романа за пръв път, бързо се обезкуражих и дори се замислих дали да не се откажа – оригиналът беше написан така брилянтно, езикът беше така ярък и цветен, диалектизмите пасваха толкова съвършено, имаше толкова умели исторически и културни препратки. Но след това реших, че дори ако нещо се загуби в превода (което е неизбежно, не съществува начин спецификата на добруджанския диалект да се предаде на английски, нито пък да се изрази как звучи руският език за един българин), историята сама по себе си, засягаща малко познат на външния свят период – колективизацията в България след 9 септември 1944 г., си заслужава да бъде разказана. Освен това веднага ме впечатли колко добре са изградени характерите на героите - толкова различни един от друг, и същевременно толкова достоверни и убедителни. Това можеше да се преведе с минимални загуби. Така че аз реших, както казва героят от романа Жендо Хайдутина, да си „туря главата в торбата” (с. 92)². Още от първата страница се сблъсках с една от най-големите трудности – прякорите на героите.

Прякорите са едно от любимите ми неща в тази книга; те говорят за живота в българското село по един много изразителен начин. Да не говорим за комичния им ефект. И тъй като те са свързани с конкретни сюжетни епизоди, е необходимо английските еквиваленти от една страна, да съдържат тази знаковост и хумор, а от друга – да звучат като реални английски прякори. Най-големият проблем, разбира се, е Солен Калчо - някогашният Троцки, комуто след инцидента с благата ракия на сватбата на дъщеря му един от гостите подхвърля: „Хубаво го насолыха!” (с. 49), и отгук се ражда новият му прякор. За жалост в английски липсва такъв идиом на солено в смисъл на скъпо. Така че или трябваше да намеря еквивалент на израза „Хубаво го насолыха!” и в съответствие с него да измисля прякора, или да намеря подходяща фраза със „солени” на английски. Изпробвах първата стратегия с фразата “to pay through the nose” (излезе му през носа), от която произтича преводът “Nosy Kalcho” (Голямонос Калчо), но това прилагателно на английски се свързва със значението „прекалено любопитен” и не се връзва с характера на Калчо, който е твърде саможив и откъснат от света и хората. Минах на втората стратегия и се спрях на идиома “to rub salt in his wound” (сипвам сол в раната), който отговаряше повече на ситуацията; не само че срамът на дъщерята става достойно на цялото село, ами и в отплата Калчо трябва да даде земята си на Жендо.

Друг голям проблем беше Иван Шибилев Пенкилера, защото painkiller на английски означава лекарство срещу всякаква болка (впрочем това е основното значение на думата и в български, преносно означава човек, комуто всичко се удава). Но тъкмо това преносно значение придава съществен колорит на текста, тъй като то звучи чуждо,

² Използвам изданието от 2009 г. на издателство „Захарий Стоянов”.

жаргонно и насмешливо – съвършеният прякор за Иван Шибилев. Обаче английските термини, които се доближават до това значение, са или старомодни, или не стават за прякор. Jack-of-all-trades („Джек майстора на всичко“) е твърде тромаво и леко остаряло, а rapasea (панацея) – на твърде висок стил. След много мъки реших да запазя буквалното rainkiller и читателят да разбере от самия текст защо селяните са дали такъв прякор на Иван Шибилев – в случая въведох чрез превода си ново значение на думата rainkiller, каквото в английски принципно няма (“As we shall see, Ivan Shibilev, also known as the “Painkiller” for his ability to remedy all ills,” – „Както ще разберем, Иван Шибилев, познат още като „Пенкилера“, заради способността си да разрешава всякакви проблеми,...“).

Киро Джелебов Вървинамайнатаси също беше голямо предизвикателство, тъй като този прякор не трябва да е точно псувня, но все пак е обиден, макар и не по директно вулгарен начин. Както пише самият автор, „Започна да заменя истинските псувни с по-невинни ругатни като например „твоята верица душманска“ или „да ти таковам таквата“ (с. 492)“, но това не удовлетворява насъщните нужди на Киро Джелебов. След много неуспешни опити той се спира на израз, който намира за напълно съответстващ на класическата ругатня. Този израз, подобно на модерното изкуство, е изпълнен с подтекст, т. е. чрез него можеш да кажеш каквото искаш по един завоалиран начин без някой да те упрекне във вулгарност или в старомоден релизъм, каквито изобилстват в „Майка ти да...“. Буквалният превод на „върви на майната си“ би звучал “go-to-hell” (върви по дяволите), но прецених, че това не е подходящо, защото hell звучи като псувня, макар и омекотена; стандартната ѝ замяна с “go to heck” е прекалено мека и звучи по-скоро глуповато и по детски, така че тя не би имала обидния ефект, който търси и намира Стоян Кралев, когато изкрещява „Върви на майната си!“ при отказа на Киро Джелебов да влезе в ТКЗС-то - ефект толкова силен, че Киро Джелебов губи усета си за реалност. След безбройни търсения на подходящи ругатни в интернет и след като изпробвах какви ли не фрази в текста, накрая (с известно разочарование) се спрях на “Up yours!”, израз, който, макар че не съдържа нецензурни думи, е достатъчно обиден и вулгарен (хрумва ми и варианта “go suck an egg” („върви смучи яйце“), който съдържа вулгарен намек в лицето на „смученето“, но не е директна псувня, макар че е близък до “go-to-hell“).

Като съществена трудност при превода на текста на „Хайка за вълци“ бих посочила диалекта на героите. Проблемът е, че в романа няма един-единствен диалект, към който авторът последователно да се придържа – всеки персонаж има свой собствен идиолект, който се определя от неговия социален и образователен статус и от личните му особености. В това отношение най-проблемен е Солен Калчо, защото освен че е необразован селянин, който използва разговорни и диалектни форми, думи и изрази, понякога той на практика се държи като малоумен – стандартният принцип за предаване на такъв тип диалекти, за който съм чела и който съм обсъждала с други колеги, е да не се прекалява и текстът да не звучи така силно маркиран на английски, тъй като това почти винаги изглежда неестествено или създава конотации, каквито липсват в оригинала. Така че по отношение на Солен Калчо реших да използвам разговорни американски форми (-in' вместо -ing, 'em вместо them, aint вместо isn't и т. н.), които не са свързани с никой конкретен диалект с цел да избегна регионални конотации:

„– За текезето ли намекваш? Остави се, холан, от половин година вървят подире ми. Носа си да покажеш навън от къщи, лепват се за тебе и подай, та подай молба за членство в текезето, там ти е мястото. Нали е доброволно членството бе, джанъм, защо тогаз ходите

подире ми и ме притискате, питам ги. Нямам нищо напротив, думам им, направете го, както сте го намислили, нека да видим докъде ще докарате работата, ако е хубаво, ще дойдем и ние. Кой е будала да бяга от хубавото? Събраха се, решиха да го образуват, а хора не им стигат. Осемдесет души комунисти имат, ама и те не щат, разбягаха се.” (с. 62)

“You hintin’ at the co-op? Leave off with that business already, they’ve been breathin’ down my neck about it for six months now. Soon as you stick your nose out the door, they glom right onto you, then it’s come on, sign up, sign up for membership in the co-op, that’s the place for you. I thought membership was voluntary, for cryin’ out loud, so then why’re you always on my back, pressin’ me about it, I ask ’em. I got nothin’ against it, I tell ’em, you go ahead and do what you’ve got a mind to do, we’ll see how far you get with it, and if it’s all well and good, then we’ll join up, too. ’Cause what fool runs from a good thing? So they got together and decided to do it, but they ain’t got enough people. They got eighty communists, but even they aren’t keen on it, most of ’em have taken to their heels.”

Жендо Хайдутина също използва диалектни изрази, но в изказа му (от първо лице, представен като негова гледна точка) те звучат изключително ефектно – макар и необразован, той е природно интелигентен, притежава усет към езика и знае как да манипулира Солен Калчо и да опонира на Стоян Кралев. Той използва много колоритни изрази и идиоми, за които се постарях да намеря съответствия в английски, за да стане ясно, че това е герой, на когото му върви приказката:

„Пикьорът сигурно я е излъгал, че е ерген и ще се върне да се сгодят. Може и ерген да е бил, знаеш ли го. Светът е пълен с такива, фогаджии. Те са най-сладкодумни пред жените, най-лесно ги баламосват. А Радка, и млада, и глупавичка, колко му е да се хване на въдицата. Майка й се трепе сама по къра, бащата не стъпя в къщата да види децата си, да ги държи изкъсо, да ги поучи. А сама жена е като кон в полето, дето иска, натам си препуска. И като я гледах как се мята като риба на сухо, реших да се сватосам с баща й.” (с. 95)

“The foreman must’ve lied to her that he was a bachelor and that he’d come back to marry her. Maybe he really was a bachelor, who knows? The world is full of those types, shysters. They’re always the smoothest talkers with the women, they can bamboozle them easy as pie. And Radka, as young and foolish as she was, I’m sure it didn’t take much to reel her in. Her mother’s out slogging in the fields by herself, her father doesn’t set foot in the house to see his children, to keep them in line, to harangue them. While a woman on her own is like a horse set loose in a field – it’ll gallop off wherever it wants. So when I saw her floundering like a fish on dry land, I decided to go and arrange a match with her father.”

Стоян Кралев, също като Жендо, е природно интелигентен, добър оратор, който знае как да използва и да манипулира с езика. В речите, които изнася пред селяните си, той периодично си служи с високопарни комунистически клишета, но използва и местния суров и приземен говор. Стремежът му да се самообразова чрез четене довежда до използването на твърде смесен езиков регистър – той се опитва да говори образовано и по градски с брат си Илко, но когато избухва (с Жендо, с Иван Шибилев, с брат си) се връща към колоритните селски идиоми. Неговата реч е като „новия костюм” – тя е шита от домашно платно, макар и по градска кройка. Амалгамата от градско и селско, старо и ново прави езика му живописен, разнообразен откъм нюанси и регистри. В следващия откъс, където Стоян Кралев губи търпение към Киро Джелебов, той започва с идеологически

фрази, но бързо преминава към много по-разговорен стил, като използва колоритното сравнение с кучетата и кокала и поговорката за снахата:

„ – Другарю Джелебов – каза той, като поглаждаше с палец мустака си и крачеше напред-назад с втикната ръка между копчетата на куртката си, - и на нашата улица настъпи празник. Усилията ни се увенчаха с успех. Кооперативното стопанство е налице. Без тебе и още трийсетина души като тебе, които са налапали по един кокал и го ръфат като кучета зад къщи. Отсега нататък няма да има кокал. Няма да има черна борса, търговийка с това-онова и суха пара в кесията. Тази есен – всички в стопанството! Не може едни да строят сега къщата, а други да се настанят утре в нея и да се разполагат. Не може днес едни да орат и да сеят, а утре други да папат хлябеца. Край на частното! Край на търпението ни! В такива случаи народът казва: „Тебе думам, дъще, сещай се, снахо!“ Ако снахата, значи, е умна и честна, няма защо да ѝ казваш направо какво се иска от нея, сама ще се досети. Нашите „снахи“ са глухи и тъпи кулашки подлоги. Не разбират от намек, трябва да ги биеш по мутрата.” (с. 524)

“Comrade Dzhelebov,” he said, while smoothing down his moustache with his thumb and pacing back and forth with his hand stuffed between the buttons of his jacket, “there’s a celebration on our street, too. Our efforts have been crowned with success. The cooperative farm now exists. Without you and another thirty or so folks like you, who have each sunk their teeth into a bone and are gnawing on it like dogs in a backyard. But from now on there won’t be any more bones. There won’t be any black market, no petty trade in this and that, and no cold, hard cash in your purse. This fall – everyone must join the co-op! We can’t have some building a house now, only to have others move into it tomorrow and make themselves at home. We can’t have some plowing and sowing, only to have others gobble up the bread tomorrow. Private farming has come to an end! Our patience has come to an end! In such cases, the people have a saying: I’m talking to you, my daughter, so think hard, my daughter-in-law.” That means if the daughter-in-law is clever and honest, they don’t need to tell her flat out what they want from her, she’ll realize it herself. But our ‘daughters-in-law’ here are deaf and stupid toadies to kulaks. They don’t understand hints, you’ve got to slap them in the face with it.”

Николин също е необразован селянин. За разлика от Жендо той е изключително срамежлив и наивен. Необщителен, той си служи със сбити и сухи изрази и е диаметрална противоположност на Жендо. Избрах в превода равен, телеграфен стил. И все пак дори речта на Николин става по-екстремивна в по-емоционални моменти, например когато неочаквано среща дъщеря си Мела в село. В такива случаи използвам леко нестандартен изказ на английски език:

„ – А добре си дошла! Брей, най-после да си додиш! Пък гледам насреща едно момиче, на тебе ми замяза и си викам – туй ще е Мела. Ама защо не писа да те посрещна? С какво си пътувала? (с. 137)

“Well, you’re a sight for sore eyes! So you finally came home! So I see this girl coming along toward me and I says to myself, that sure does look like Mela. But why didn’t you write me to come meet you? How’d you get here?”

Разбира се, второстепенните герои също имат свои идиолекти – унгарецът Малай говори развален български, така че в превода той говори развален английски:

„ – Той мортав! – каза Малай, свали каскета си и постоя една минута до мъртвия с мрачно, непроницаемо лице. – Отиваш в село да кажеш на поп.” (с. 144)

“He dead,” Malayi said, taking off his cap and standing for a moment next to the dead man with a gloomy, inscrutable expression. “You go veellage, tell priest.”

За пръв път превеждах автор, който не е между живите – дотогава бях работила със съвременни, в тясно сътрудничество с тях. Свикнала бях, ако знаят английски, да им предоставям преведения текст за коментар. За съжаление Ивайло Петров почина през 2005 г. Съпругата му Офелия Петрова ми оказа голяма помощ при превода на диалектни думи и изрази. В текста обаче има моменти на непоследователност – може би заради „серийния“ метод на неговото повторно отпечатване в разширен вариант – които единствено авторът би могъл да коригира. Българските редактори или не са забелязали тези несъответствия, или са ги оставили без намеса. Например първата част от историята на Иван Шибилев завършва с това как той обладано съзерцава Вева във влака (с. 179). Но когато историята продължава (с. 270) те не са заедно във влака. Кога и как я е загубил? Друг пример: в частта за предателството на Баракови, полицейският служител в селото, представен като бай Дончо, става после бай Станчо. Макар и незначително, това разминаване затруднява английския читател, който бездруго се обърква от славянските имена, да проследи и без това сложната сюжетна интрига.

Известна непоследователност присъства и при възгледите на Иван Шибилев. В първата част за Солен Калчо той е „дупе и гащи“ със свещеника, дякон в църквата, способен да играе ролята на поп, когато истинският свещеник не може да дойде да венчае Койчо и Рада. После, в частта за него и Николин Миялков (която не фигурира в първото издание от 1982 г. и е дописана и включена в изданието от 1986 г.), Иван Шибилев е описан като най-пламения комунист в селото, който използва театъра за партийна пропаганда. Същевременно обаче той изписва икони в църквата, където рисува змея с главата на Стоян Кралев и това му създава неприятности и бива използвано като повод да бъде изпратен в трудов лагер. Възможно е, разбира се, противоречието да е търсено, но дали е така би могъл да каже единствено авторът.

И при превода на тази книга, както и при повечето други преводи на български романи, се сблъсках с проблема за реалиите и подробностите от българската история, непознати за англоговорящия читател. В частта за Жендо авторът подробно описва местните конфликти между България и Румъния в северна Добруджа – лично аз се съмнявам, че дори повечето българи познават в такива детайли този епизод от историята си. За щастие издателство Архипелаго ми разреши да сложа бележки под линия, макар и пестеливо (преди съм работила с издателства в САЩ, които не позволяваха бележки под линия при художествена проза, тъй като те отвличат читателя от текста, което понякога силно ме затрудняваше да дам необходимия контекст). От обяснение се нуждаеше и сложната политическа обстановка в България малко преди и след 9 септември, 1944 г., преди опозицията да бъде напълно смазана. Повечето бележки под линия са исторически, засягат фигури като Георги Димитров, Никола Петков, Райна Княгиня. Има обаче и такива, свързани с културата. Оставих в текста почтителното „бай“ и го обясних с бележка под линия – заимствах тази идея от романа на Халед Хосейни „Ловецът на хвърчила“, където той оставя в английския текст някои думи на пушту, като „баба“ (татко), подход, който много удачно поставя читателя в местния афгански контекст. Наложих се да обясня също и българския обичай за хвърлянето на пъпа на място, с което искаш детето ти да е свързано за цял живот. На други места не съм обяснявала обичаи, тъй като смятам, че

техният смисъл става ясен от самия текст – например сцената с благата ракия на радкината сватба; по мое мнение изложението само по себе си изяснява символа на ракията и няма нужда от преводаческа намеса.

Текстът бе приет от издателство Архипелаго и официалната му премиера беше през май 2017 г. Организирахме събития в Бостън, Ню Йорк, Чикаго и Лос Анджелис както пред обща публика, така и пред българските общности в тези градове. За мен, разбира се, е изключително интересно какви отзиви ще предизвика романът, но самият факт, че той видя бял свят ме изпълва с дълбоко удовлетворение – това е едно заслужено признание за творчеството на Ивайло Петров, жалко, че авторът вече не е сред нас, за да му се зарадва.